

գտնելու պիտի չվարանկիւնը, եթէ մեթոդն անձամբ մեր վարժարանաց մէջ դարձողած եւ հիւանդի արդիւնքը տեսած չլլայինք: Տեղւոյս չէ մանրամասնութեանց իջնալ, յաշորդ թուական մէկուն մէջ մտադիր ենք այս նիւթին անդադարաւոր: Միայն իր յորդորներ լեզուաց ուսուցիչներն որ չվարանին այս մեթոդն ի մերձուստ ճանչնալու: Պր. Եւրայի Թիւզանդալու՝ «Կորին վաղապէս եւ նորին թարգմանութիւնքը անուն երկին (որ մամլոյ տակ է) առաջին գլուխն. յարգելի գիտնական այս յօդուածին մէջ Ազատագրող եւ Փ. Բիւզանդի եւ համար թարգմանութիւն եւ այն՝ Կորինն ձեռք. հետաքրքրութեամբ կը սպասենք իւր գրքին հրատարակութեամբ եւ փաստորուն: — Կը բովանդակէ Լաֆոն նաեւ վարակիչ հիւանդութիւններ, Գուաւաբաբեր, Վանի կենսերից եւայլն. երկու նամակ Ս. Վաղարշանին եւ Տիւզանդի պատմութիւն անուամբ հին գրութիւն մը, որոյ ոտկայն ուսկից ըլլալն եւ ինչ նպատակաւ հրատարակուիլը չըրցանք իմանալ, վասն զի բնաւ տեղեկութիւն մը տրուած չէ: — Լուսնայի այս թուէն կ'իմանանք թէ Գեր. Մ. Վ. Տէր Մովսէսեան իշխանն ի մասնաւորաբարն ձեռագրաց լիակատար ցուցադրի աւարտեր եւ, եւ թէ առաջիկայ Յունուարին պիտի սկսի ապագութիւնը՝ 30 բուրժ բաժանորդագրութեամբ. ձեռագրաց թիւը կը հասնի 3350 ի եւ իւր 380 ապագայական թերթերէ պիտի բաղկանայ: Լուսնայ ունի յաւելուած մին ալ (էջ 49—110՝ Մարէի ինչու պատմական վէպին թարգմանութիւնն) որ նախորդ Գրքէն շարունակութիւն է:

Հ. Պ. Չ.

117. Արքեպիսկոպոս Զաքարիայ վրայ կը խօսինք յաւրդ թուով:

118. Մարտիկի՝ «Մարեմայ գտները, կոչուած օրիորդներու բարեպաշտական ընկերութեան պատմութիւնը, կանոնադրութիւնը, նպատակը, ընկերութեան անգամ գրուելու, եղանակը, անգամներու հոգեւորական պարտաւորութիւնները, աղմուքներն ու երգերը կը բովանդակէ: «Մարեմայ գտներաց» ընկերութիւնն Եւրոպա ամեն տեղ տարածուած է. ընկերութեան նպատակն է՝ պահպանել անոնց մատաղ հասակը դարուն ապականիչ ժամտախտէն. կրօնական սկզբանց եւ Ս. խորհրդաց ճանապարհաւ անոնց առաջնորդութիւն ի ճիշդ կատարումն պարտուց, զորոքը ունին Լատուշոյ, ընկերին եւ իրենց անձին նկատմամբ... կրթել օրիորդները քրիստոնէական բարեպաշտութեան եւ զղենասաց համախառնութեան մէջ, որ իրենց ծնողքը մեծարեն եւ անոնց հնազանդին. որպէս զի որ մ'ըստ իրենց վիճակին ըլլան հաւատարիմ հարստեք եւ ամենարժանի մայրեր աշխարհիս մէջ, եւ հարստեք Բերտուսի ի վանդ, կամ նաեւ բարի կուսանք յաշխարհի, եւ իրենց բնասնեաց ծոցոյն մէջ, ամենուն՝ իրենէ գեղեցիկ ծաղկներ, բարեպաշտութեան եւ առաքինութեան օրինակ ըլլալու համար» (էջ 6):

1 Փափագողաց զհերոսութեան համար կը նշանակենք հոս հայերէ. L'art d'engieurer et d'étudier les langues, par Fr. Gouin, Paris, Fischbacher.

119. Պր. Հ. Յ. Ամուսեւ երկուստարգն՝ որ կը զբաղէ համառական լեզուագիտութեան գեղեցիկ նիւթը ընտրած է իրեն հայ գաւառաբարաւորներու ուսումնասիրութիւնը՝ Ներկայ տեսարակ, որ «Բազմակէպ» մէջ տպուելէն ետեւ առանձին ալ հրատարակուած է, թէ եւ հիմնական եւ կուսարեալ ուսումնասիրութիւն չէ Աշխարհի գիրքաբանի, բայց կարելի է ըսել՝ որ վկայ է հեղինակին քննասիրութեան, եւ յուսալ որ հեղինակն եթէ աւելի մընց ունենայ հայ բարբառներն ի մերձուստ եւ ազատ ուսումնասիրելու, շատ արդիւնաւոր երկեր պիտի կարենայ ընծայել:

ԱՅՈՒՅՈՒՆ ԹԵՐԹԵՐԻ ԹՂԵԼՓՈՒՆՉ

1. «Արձագանգ» ի սպառ զատարումը: — 2. «Մարտիկ շարքական Նոթներն» կտոր մը: — 3. Մ. Խորնաբար պաշտպանները կը նուագին: — 4. Gegen die Dummheit... — 5. Հայերն ընդ օրաթերթ մը: — 6. Իզմիլի ընդ կտակին՝ այս տարւան միջանակատները: — 7. «Աւաշիտ» նանդէս ամենայ: — 8. Օգտակար հրատարակութիւններ:

Օգտակար գիտելիքներ:

1. «Արքեպիսկոպոս» ի պաշտարարութեան: Սեպտեմբեր 18ը կը մտնես, եւ կը սպասենք «Արքեպիսկոպոս» ի վերադին հրատարակութեան: «Ա. (թիւ 80) կը հաղորդէ որ Ներքին գործերի նախարարն եւ գաղական նախարար, հանրային կրթութեան նախարարութեան կառավարիչն եւ ուսական սինդիկատի պրովորնորը որպէս ընդունին զաղաքացունել Թիֆլիսի «Արք. լրագրող...» ի Էմուսիլ-ը ուղղութեան համար, Արքեպիսկոպոս կուրդ զաղաքական սինդիկատն ուսանական նախարարներ կանգնած կը յայտենին, թէ «Արք.» պիտի չկարենայ այլ եւս հրատարակուիլ: Ըստ ցուակի է՝ «Արքեպիսկոպոս» զաղարուստ այլեւայլ տեսակիւնէ:

2. Մարտիկի՝ «Արքեպիսկոպոս» ի պաշտարարութեան: Գր. Բաւանդաւորի 47,000 բուրժ կտակին զարծազրուելու համար՝ «Դաղկաբաղին» առաջնորդութիւնն (ա. «Դաղկաբաղին», Յնա. 11) արամազիտագութեան նիւթ է տուել Պր. Արեւտի: Պր. Բաւանդաւորը զարմանք կը յայտնէ՝ թէ այսպիսի առաջնորդութիւն մը (— ուրիշ ու ուրիշը հայ աղիւններու օժիտ հայկայիցին) ինչպէս կարելի է վանականի մը կողմէն առաջնորդուել... Զարմանալ թերեւս ներքին ըլլալ՝ միայն Պր. Արեւտի, որ կը կարծի թերեւս թէ վանական մարդկութեան հետ կապ չունին, թէ չեն տեսներ՝ ամբողջ աշխարհը ծանր գոտարութեանց մատնող ընդհանրութեան ինքիւն (Socialfrage): Եւ սակայն պատմութեան թիւն ի ձեռքին՝ կրնանք ապացուցանել — եթէ հարկ է — թէ «գաղապարտեալ» մընց զարեւն սինդիկատ հաղաբար գիպաց մէջ վանականներն եւ — ապաքեն ոչ արեւելեան վանականներ —, որ նախապէս են մարդկութեան այս առաւապանքին յաշոր լուծում մը տարու Քրիստոսի:

խորհուրդ առին տեսակ ձևառարկութիւնն ծնունդ առած եւ վաճառականներէ, գործընկերո՝ նոյն իսկ համարաբաններու հիմնարկութիւններ ու հաստատութիւններ՝ վաճառանքներու պարտական են իրենց գոյութիւնը։ Եւրոպայ գործաւորական միութիւններ, նպաստիչ ընկերութիւններ իրենց հիմնարկութիւններու գաւառներէ կրնան զոյց տալ միայն վաճառական մը... Արդ բարեգործութեան — գտնէ կարծեմք — յետինը չէ անշուշտ, “աղքատ” ու “պարեհներու”, սպաւալ կենտրոն ապահովողները։ Եթէ Եւրոպայ գտնուէ Պր. Բօգուածագիրը, որ մտքով քիչ մը սահմանափակ կ’երեւայ, պիտի տեսներ պայտիս բարեգործական ընկերութեան մի տուած պատուները, որոնցմով հազարաւոր կենտրոններ կը յափշտակուին թիրազանցութեան եւ... Ժամիկներէն։ Ի՞նչ է ուրեմն այս անտեղի զարմանք... Այսպիսի բանք Պր. Բօգուածագիրն այս անգամ, որ idéalի մը համար ապրին ոչ թէ երբեք, այլ, եւ կարեւոր, եւ այն՝ յօշուտ միշտ միտքով, ինչ որ արեւմտած կը քամէ ընկերական ինքրորդ, եւ որոն մէջ մտքը կը կազմէ “կենսապայքարին” մէջ “աղքատ” ու “պարեհներու”, նր. Թիսիանը։

3. Մ. Խորենացոյ դաշտակները կը ձառակն։ Առաջ զատուցութիւնը չի կրնար փաստելու գործութեան առկա անտարբեր մնալ, կամ փաստելու դէմ փաստեր — բայց ոչ սոփեասութիւններ — պիտի կանգնէ, եւ կամ փաստերու ծանրութեան տակ ընկճած՝ ձեռնդէպի պիտի բլլայ յուսահատական պաշտպանութենէ մը... Երբեք տարիէ ի վեր մտադրել կ’ընենք այս փաստերուն։ Կարծանալով կրնանք ըսել թէ այս ինքրորդ միշտ կենդանի կը մնայ “Ծաղկաբաքին”, քաղաքներէնովը։ Ի սկզբան անդ բարերու կոյտեր — զորոնք ոմանք կարեւորներ կարծեցին — ձգտուածք մեր վրայ, ծաղկածութիւնը եւ մանաւանդ սոփեասութիւնը իբրեւ մեծ զենք գործածուցանա։ “Բազմակէց, դրօշակիր եղաւ” նոր քննութեանց քէ՛մ ահագին աղմուկ յարուցանելով... Ասպարիզէն խոյս տալ անհնարին էր մեզի, ընկի բանակները շահելու չէինք, “վերջոսեակ ընկերակներ” ձեռնարկեցին եւ յաշտեցանք։ Այսօր Խորենացոյ պաշտպաններու մէջ բանասերներու խուճի իրապէս միայն “Բազմակէց” մնացած է, բայց ասոր ալ գարձը պիտի տեսնենք. — ընդհանրին վրայ է խուրը, վառն զի հոս ալ մասնական բանասերներ թշնամի համարուած զօրին յաշտութեան աւելի կը հաւատան եւ “բարեացակամ չէզոքութիւն”, մը կը պահուի, Գաւ. Տէր Միքայէլ, Տէր Մեսրոպեան, Պրոֆ. Մառ Եւայլի անձնական քննութիւններով համազուած են արդէն, կը մնայ Պր. Մտ. Միսիստեան, զոր Եմիս “Հանդէսի” մէջ (Ծղի. 4) մտադիր բերելը խնդրին առած նոր գործածութիւններն։ Մտ. Մ. “Մշակի” մէջ (Թի. 102) “Պարտաւիր կարծիքներ Մովսէս Խորենացոյ պատմութեան մասին, վերնագրով՝ երկայն բանասիրականի մէջ “678էն յառաջ Մ. Խոր. չկայ, վճռին հաստատութիւն կու տայ, Միսիստեան կը կարգաւոր մը կ’առնու Խորենեան ինքրորդ։ Ուսուցչական ֆետտեր”՝ Տինգերորդ գաւրու եւ ուրեմն զարու Մովսէսներու անուն մէջ

տաքնութեան մը գաղափարն հրապարակ հանած է, որ բանասիրութիւն մէջ մասին մէջ հաւանութիւն կը գտնէ՝ որպէս կ’երեւայ, Բայց հոս ալ կանխեց ըսելու՝ որ այս միտքի շնորհիւ շատ հաւաքող պէտք է ընծայել։ Մ. Խորենացոյ պատմութեան մէջ ընդմիջարկութիւններ կ’ընդունինք, բայց եղած ընդմիջարկութիւններն են Ե զարու (եւ քիչ մը ետք գրուած՝ որ. Լարենցա) մատենագիրներէն փոխառութիւններ։ Ե գարու քրոնիկներն, Եվ. Պատմութիւնն, Բուզանդէն, Կորինեն, Փարպեցիներ (զարմանալի կերպով Մ. Խորենացին՝ Փարպեցոյ պատմութեան շատ կէտերուն իբր աղբիւր ի նկատուի, բայց կանխեց ըսելու՝ այս ալ “անմեղ կատարներու, որոնք գտնուի է)։ Ե ուրիշներէն բնած փոխառութիւններն՝ որոնք զենդեպի կ’ապէս ընդհիւստած են պատմագիր ծարարաշին մատերով, իւր պատմութեան մէջ, եթէ հանդէս Մ. Խորենացոյ պատմութեան, կը մնայ իւր յատուկ լեզուն, իւր մանրկերպով, իւր “հաւել, տեւորով” եւ անհարկութիւններով։ “Արգարտ քրոնիկն, Թարգմանութեան յառաջանութեան մէջ ընդարձակ խօսուած է այս լեզուի փաստի վրայ, բայց stylometrie (ստիլոմետրի) շատ մանուկ դիտութիւն է՝ ոմանց կարծեք, եւ անոր համար շատ կարեւորութիւն կ’առնուած չէ, բայց միշտ է հիւստապարտուած փորձութեան մէջ անհեղին կը տեսնուի լեզուի եւ ոմն տարբերութիւնները։ Խորենացի անուն Մովսէս գործ շուին ամենեւեւ յիշատակելու Մովսէս Փիլիստայիին հետ, կամ գտնէ երկուքին կապը ջոյց տալու փաստ է միայն՝ բարի բաղձանք։ Կեղծ անուամբ գրելը՝ հին մատենագրութեան մէջ յատուկութեան է, համառ. Փառաստ, Արեւմտեւեւ Եւայլի անունները։ “Մշակի” յիշատակուած յօդուածին մէջ Պր. Մտ. Մալախեան երկու կողմնակցութեանց ձակառակային մէջ տեղ ինքնած՝ ալ ու ձախ էր նայի... երկու կողման ալ զենքերը կը դիտու, բայց Խորենացոյ “հակառակորդ, կողման բազմութիւնը կը հրապարէ զինքն ալ. Glückauf! մը մեր կողմնէն, եւ կ’ունենանք զինքն ալ Խորենացոյ “հակառակորդ” հաւանութիւն, բայց ճշմարտ յարգողաց կողմ, լքուի որ պատահեաւ Խորենացին — tale quale — պաշտպանիւր Սիսիփոս քարը պիտի յիշեցնէ։

4. Gegen die Dummheit... Ըստ “Ցարակ” (Թի. 23) յանդեր փոխուեցաւ մեր պաշտոնը. եղած անտեղի հրատապութեանց ըսելը յայտնի, ընթերցող Ժողովուրդան գեղեցկութեան ճաշակը “ստատիփուս” լեզուով եւ մատուցածին պատկերներով — խաբելու ձեռնարկութիւնն էր մարտաւոյց ընելը մեծ վերնած մը համարեցանք, կարծեցին որ մտաւ զերին վրայ գնելով պիտի կարեւորային բժշկել։ Խաբուեր ենք։ Իբրեւ վարձ մեր բժշկութեանց ընդունեցանք՝ “տարազան”, սովորական բառագրին բարձր մութ ու խաւար բառապանք. նման “հեղիտ, ինկիլեւտոր, եւն բառեր, որոնք պաշ կը թողուն զմեզ այնպէս, ինչպէս զգուշեմ կ’աղբին “Ցարակ”, ջուրտ ու տեղեկ պատկերները։ Ֆրանչերով պատասխան տալ աւարկութեան մը, սովորական զենքն է “Ցարակի”, որուն ընթացքը քիչ մ’աւելի

լուսաւորել կ'ուզենք. Թերեւս խմբագրութիւնն ուղղութեան կարենանք բերել, թեեւ... չենք յաւասար կանխելք ըսելու որ «Տարազ» մեր գիտողութեանց պատասխանն առածն չէ, այլ, ի Բազում առ Մ. Ա. անուն անձն գրած թղթակցութեան մէջ բառայի կ'ընէ. «Հանդէս Ամսօրային» արձագանքը Մարտիմ» (1) տպուած պատկերը գետնիցած է «Տարազ» Nr. 18-ում (2) երես 376—377. (սոսկ է) Տեսէք, լաւ գիտեցե՞ք, այդ ինկիւիդեաները ինչպիսի տեսակներ են, թէ չիստեղծ: Հենց, այդ փաստը կարծում ենք, բաւական է լուսաբանելու դրոշմը զայրոյթը: Մենք ճիշդ Հակոբանը կը կարծենք. «այդ փաստը... բաւական է լուսաբանելու» խմբագրութեան մը խորհրդակցութիւնը: «Տեսէք, լաւ գիտեցե՞ք» «Տարազ» ոչ թէ 18 թիւը, այլ 9 թիւը, էջ 168, իսկ բնագիրը՝ «ինչէր չեն արել յանուն Առաւելոյ... այն սակաւիցէ դարում, որ անսակունք մը ինկիւիդեանի դար» (էջ 176) եւ. եւ նոր փաստ մը կ'ունենայ թէ մայրա՝ «կիշան», Չիւսիք են... Մենք «Տարազ» խմբագրութեան մը գտնէ աւելի ակնդէ կը համարենք. «սխալէ մարդը է, բայց սխալը պաշտպանել» անարդար է մարդը: Եւ այս իր սխալը պաշտպանելու համար՝ զմեզ «Եզրեւ», եւն համարած աստեղ, ինքը իւր ծովային այլեւայլ դրոշմներուն վրայ կ'աւելցնեն նոր մըն ալ — կեղծարարներու: Իւր թղթակցութեան մէջ յաւասար կը բերէ 18 թիւը, որ տպուած է Մայիս 10 թիւ (լատ հին տուամարի), ուրեմն ըստ նոր տուամարի Մայիսի 22 թիւ, իսկ Թիֆլիսէն մինչեւ Անհնա առնուածն 7—8 օր եւ կ'անհնար Մայիս 30. իսկ «Հանդիսը» Գաւիթի թիւը տպուած էր Մայիս 28—29 թիւ, ուրեմն յայտնի է թէ իւր թիւ 18ը չէինք կրնաք տեսած ըլլալ. մեր խօսքն է՝ Թիւ 9 թիւ վրայ, որ տպուած է Մարտ 1 թիւ: Ինչ ի գործ դրենք խմբագրութեան մը գէտ, որ piquant անուններով միայն Հնտադրբարեան ընել որ չաւայ իւր թիւերը: Այսպէս նոր փաստեր. Թիւ 22ի մէջ (ոչ՝ 23) «Իմիջ Չօրան իւր գրասենեակում» անուամբ մտած — կիշան մը կը ներկայացընէ, որ մարտիմ» երկխոսունքը խախտելու չափ ծիծաղ ու բերթը կը պատճառէ: Նայն «կիշային» տակ «տարազան» բառագրեն պարտաւտ անուն մը գնելու աստեղ, ժամանակն է անցնցած նկատելու, որ սննդիկն որսնարը ստորագրուած ան որսնահանդիսն մկայանդով գարադարուած են... Եւ զարմանալիք. «Եզրեւ», ինկիւիդեաններուն, պատկերները չեն, այլ 3 հասար վնդարաններ են, զորանք չէ կրցած «ինկիւիդեանի» վրայ խօսող Հմուտ խմբագրութիւնը ծանշուալ: Իմիջ Չօրան, իւր 3 հասարներով ամեն կրօնականը զգած ուժ ոչնչացնելէն ետքը, իւր գրասենեակը «հրձականներու» պատկերներով զարդարէ... Եւ եւլին կայ. «Տարազ» նոյն թուին մէջ (22) վրայ Սրբուհի Մարիկայի պատկերը, որ կը ներկայացընէ քրիստոնէութեան առաջին գարեհին էպիդոլը, ըստ որում այն Հիթանոս աղջկը, իւր՝ առ. քրիստոնէական կոնքը ջրոյ տուած զգած մանչ համար, քրմապետին հրամանաւ կ'իջեցուի գետնաւոր մը, ուր՝ պատկերին վրայ, յայտնի կը տեսնուի սանգուղն, գիշերուան կանխիկը, ինչպէս

սափորն եւն (յետոյ քրիստոնէայք իմանալով գետնաւորը կը ծակին եւ զկոյսը կ'աղաղեն): Արդ այս պատկերը, որ 15—16 տարի յաւաք գերմաներէն ամապար մը մէջ երեցած է առաջին անա գաժ, եւ ինչի քառած մը ուղիւրդայնի մէջ շարունակ (սքեթիստիստիս է), 16 տարի ետքը՝ բոլոր նոր պատկերը կը ներկայացուի «Տարազ» 22-րդ թուին մէջ. բայց «Եզրեւներու», ինկիւիդեաններու, այս ազգայնցին նոր անուն մը տալու է, «Տարազ» խմբագրութեան «մարտիմ», մէջ շատ յաշիւակ է, իսկոյն piquant անունը կը հմարէ — լսեցէք եւ զարմացէք — «Լաւաւոր» եւ ամեն կոտակած փառաւորու համար յարմար texte մըն ալ կը հնարուի... «Մատաղահաս կոյսը կէս գիշերին ուղի է ընկել եւ գնում է (անշուշտ նեղ գուրի հափէ 1—2 մետր մայրութեան մէջ), ուր ներսդրեք նրան տանում են... անտարակոյս» «Տարազ» խմբագրութեան մէջ նորանոր երեւալայնութեանցին խմբագրութեան մէջ... Բայց բաւ է. մեր միտքը չէ եւ չի կրնաք ըլլալ՝ «քաններորդ դարու գրան կանգնած» խմբագրութեան մը՝ իւր միամիտ բնականութեանը հիւրանալու թիւն զտառհեղ շատը գուշակել թող «Տարազ»՝ «Եզրեւ», ինկիւիդեան, եւ այլն անունան «Հնտադրբարեւ»։ Նախապատկան անուններ յաւաք բերել իւր փառաւոր ուղիւրդի փաստարարն էր օրոք է, մանաւանդ որ խմբագրութեան երբեք խօսք չուղղուէր այս պատկերներու համար, որ մէջ հետ առնուլութիւն չուէին, քանի որ միջին դարու մէջ ծնած չէինք... Իսկ ի՞նչ է ստիպուելը՝ ասկէ յաւաք հրատարակուած բոլոր «Տարազներու» «կիշաններու», իրենց նորանոր անուններով կ'արձանագրենք, բայց միայն իւր դրոշմով, կ'ենթադրուի. պարզապէս ջրոյ տալու համար որ գաւական սեւակ մ'անբարոյականութիւն է խաբել ընթերցողները... Sapienti sat! «Մշապին» (թիւ. 104) «Ընթերցողը» ստորագրութեան յօդաւածագիրը կ'ապահովցընէ, որ նոյն առաջատուար նաւ մը եւ նոյն խորհրդակցութեանց պատճառ առած էր մեզի ալ Անուշտ «Նոր-Դար» ալ, որ յանակնկալ ցատկեց օգնութեան «Տարազ» կարծած «Եզրեւ», ինկիւիդեան, բառներն իրեն այս պարտաւորութիւնը յիշեցուցին կը կարգայ մեր պատասխանը: Այս պատկերին, անկախ կարծիքը եւ այլն, քարոզչութիւն «Եզրեւ» թիւն, ինկիւիդեան, եւ այլն, որ ազգի եւ որ կրօնի մէջ ալ որ գտնուին, քաշմուշակուէր դատարանին են, բայց ամեն բան պէտք չէ ինչպէս պէտք ընդառնուէ. Տրադարին, Ս. Գրիգորին, Սահակին, Մատթարոն, Դնորհարը, Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքայ տա. Հերետիկոս եւ այլաբան ըրածները, ստուգիւ ապաւ չեն եպիքանքը, Հարկ չենք տեսնել յիշատակելը՝ «պոլեմիքալ» կերպարանքը խախտելու յերեւալ, գիտողներ... Բայց ի՞նչպէս կը մեկնենք: Նայն ժամանակի հոգին, կրօնի գաղափարը, կրթութեան եւ այլն, շատ շատ էր տարբերին մեր աղօթի հասկացածն, ամէն ազգի եւ կրօնի մէջ ալ. հինք հնով դատուելու է. թող ասնք որ տեղը չէ պատմական շարժապատկերութեան, մոլեռանդութեան,

— Սիտի) հրատարակած Թղթակցութիւններն ի մի ամփոփեալ հրատարակել կ'ուզէ: Կը քաշարենք Պարոնն, որ որ յառաջ հրատարակէ մահաանդ վիճենայէն եւ վիճենայի վերայը դրածնէրը, վասն զի ինչպէս պատահէ առթիւ դրած էինք, Հասկէն Ալան Դեմոնիէրն ու իբրեւեղ դրած է, առանց objet de fantaisieներ ներկայացընելու ընթերցողայ: . . . Թամնայի գէպս չենք կրնար ուրանալ որ այս հրատարակութեան գաղափարին ընդհանրական թիւէ ոչ առ-Վան-Բիւնը (քանի որ Եւրոյ, Հիւսիս-Արեւելի արդէն բրած են այսպիսի փորձեր) գոնէ Պրիւայ դրագիտայ մէջ առաջին բնական պատիւ պիտի բերէ բազմաշեղու յօգուածադրին:

ՕԳՏՈՒՆԻ ՊԵՏԵԼԻՔՆԵՐ

— * Հոգեկան կարողութեանց հայեցին գէմքն է՝ կ'ըսուէր. ըստ նորագոյն դիտողութեանց՝ «հասկի մարմնաշարժ» — Էլ ինչն է՝ կ'ըսուի: Քառասուն տարւան անձի մը գէմքերուն վրայ խորշոմները՝ շատ մտածմանց եւ հոգեբու նշան են: Ճակատի վրայ ուռած խորշոմները սովորաբար մարմնաւոր են հոգեկան ցաւերու պայտարար են: Աչքի անկեան խորշերը նշան են թէ 35⁰⁰ տարին շատանց անցած է . . . իսկ քթարմատին ու բերնի անկեան խորշոմները մեծ տարիք կը ցուցնեն: Աւելի մեծ հասակի նշան են ականջներու քոփեր եւ ծնօտին վրայ եղած խորշոմները: Բնական են այս ամենայն լուր կը անսնուի: — Ընական գէմքերու վրայ, եւ ոչ՝ հազար ու մէկ չպարենորով ու — ծեփերով արուեստակալ մուսկաներու վրայ. . .

— Բազմաշեղու գործընթացներ կարգին մէջ առաջին տեղը կը զբաւէ — կ'ըսէ գերմանական թերթ մը — Կահիրէի շարժը, 108 աշակերտներէն կը հասկընան 91ը արաբերէն, 54ը գերմաներէն, 27ը անգղիերէն, 16 իտալերէն, 7ը (միայն) գաղղիերէն, 4ը յունարէն: Ազգութեան կողմանէ՝ 23ը գերմանացի են, 20ը աւստրիացի, 12ը անգղիացի, 11ը իտալացի, 10ը գաղղիացի, 6ը գաղղիացի, 6ը եգիպտացի, 5ը ամերիկացի, 3ը յուն, 3ը տաճիկ, 2ը հայ, 1ը բեզգիացի: Գլորիոյ գերմանական է:

— Սպանիոյ մօտիկեան պատերազմի պատճառաւ, «եանկներու» հետադարձութիւնն այնպէս սաստկացած է, որ հաշիւ գրել կարգաւ կրցողներն ալ ամէն օր 3—4 լրագիր կը գնեն: Հետեւութիւն՝: Հատ գիւրին է գուշակել, New York World կը հրատարակուի հիմայ՝

օրը 1, 200.000 օրինակ, իսկ New York Journal 1,600.000 օրինակ:

— Ռուսաստան՝ Չիկագոյի ցուցահանդիսին առթիւ գումարեալ «Թղթատարական համաժողովին» մէջ, համագոյսին (international) Թղթատարական օրինաց տուաւ իւր համաժողովին, եւ այսուհետեւ կարելի պիտի ըլլայ պոստ-օֆիս (colis postal) ալ ուղարկուիլ եւ շատ արժան կերպով 5 քիլոգրամ ծանրութեամբ ծրար մը Միլիոն Եւրոպայէն մինչեւ:

Իբր ֆր.

վարշաւ, Կալիշ կամ Ռիգա կ'արժէր 2.80
Պետերբուրգ կամ Պիեմ 5.—
Մոսկուա, Կազան կամ Օդեսա 9.—
Աստրախան, Օրենբուրգ կամ Թիֆլիս 13.50

այսուհետեւ ամէն տեղոյ համար հաւասարակէս պիտի արժէ ֆր. 1.50: Նթէ ծրարները կորսուին՝ պատի վարչութիւնն յանձն կ'առնու (զոր մինչեւ հիմայ կը մերժէր) հատուցում ընել, 5 քիլոգրամ ծրարին համար 20—25 ֆրանկ, իսկ աւելի ծանր ծրարներու համար, 4.50 ֆրանկ իւրաքանչիւր քիլոգրամին փոխաբէն: — Ահաւասիկ ուրախալի յառաջագիտութիւն մը, որուն կարեւորութիւնը կ'ըմբռնեն միայն՝ ռուսական պատի վարչութեան հետ գործ ունեցողները: Եւ կ'ըսուի թէ առաջիկայ Օգոստոսէն պիտի սկսի գործարարութիւնը:

— Գաղով ու երկտարականութեամբ զբաղող գիտնականներ կը ջանան այնպիսի լայն մը գտնել, որ ի՛նչ լուսաւորէ եւ ի՛նչ փրկուիլէն չոյ. վասն զի ոչ թէ միայն կրակի վտանգը կը բարձուի այս կերպով, այլ նաեւ լուսածին զօրութեան մէկ մասն ալ ի գերեւ չ'ըլլեր: Քարիւղի կանթեղ մը 9/16 99 կը կորսնցընէ իւր լուսաւորութեան ոյժը՝ ջերմութեան պատճառաւ: Գործընթաց լուսագաղձ 9/16 90: Արդ կը ծանուցուի թէ ի նիւ Եորկ J. Haines առաւարտ ամերիկացի գիտնական մը՝ 8 տարի աշխատելէն ետքը, կրցեր է լուծել այս խնդիրն ալ: Եւ արդէն 42 միլիոն ֆրանկ դրամագլխով ընկերութիւն մը կազմուեց է: — Յիշատակելիք հոս անցողակի՝ նորագիւտ մէկ լոյսն ալ՝ Անտիւ ըսուածը, որ կը պատարաստուի կալիֆո-կարիգէ, եւ կը մրցի երկտարական լուսոյ հետ, բայց դեռ բոլորովին ազատ չէ պայթելու վտանգներէն:

— * Պոպոն-նիւ, բացատրութիւնն ինչ կ'արժէ: Ռուսական գիւտնատանց գործառնութիւնները պարզելու պաշտօն ունեցող մասնա-

ժողովը հաշիւ բերեւ է որ՝ ամէն պաշտօնական գրեթե մէջ գործածուած «Պատիւ ունիմ», բացարձակութիւնը՝ ամէն տարի 1500 բուրլի արժողութեամբ, պարապ թուղթ եւ — ժամանակ կը սպառէ: Se non è vero, è ben trovato!

— Ամբիֆէն յարաբերեալ էրայ Լուսայ-ֆէր (Telephotos Լուսայ-ֆէր): Բառաւորն (Boughton) ճարտարագէտն իւր հայրենակիցներուն պարգեւ մ'ըրաւ, որ շատ մեծ արժէք ունի, մանաւանդ արդի պատերազմին պատճառաւ: Ելելիարական կանթեղներէ կազմուած հեռագրական յղմանութիւն մըն է, որ արգէն 3 տարի յառաջ հնարուած է Բառաւորի ձեռքով, իսկ հիմայ կատարելագործուած: Մեծ կայմին ծայրը կախուած ելելիարական կանթեղի մը վրայ նաւայարկին վրայ դրուած ստեղծաշարի մը միջոցաւ այլեւայլ կարմիր, կանաչ եւ այլն, կանթեղիներ փոխադրելով զանազան գրեր կը կազմուին եւ հեռուէն կը կարգացուին: Թէ՛ սովորական գրերով եւ թէ՛ պայմանաւորեալ նշաններով կարելի է հեռուոր նաւերու հետ խօսիլ:

— «Դեմ» (Դերմ) գլուխը: Երկւտոնի գիւտին ժամանակ Պրոֆեսոր Ուլլեմմ Ռամդէյ եւ իւր աշխատակիցն Մոռիս Տրեմբլ, ծանուցած էին որ նոր տարրի մըն ալ հետեւը գտած են: Հիմայ ստուգուեցաւ այս գաղթն ալ գոյութիւնը, զոր Ռամդէյ «Դեմ» կը մըրտէ: Այս գաղթն խառնութիւնը հազիւ 14,67 է, եւ նոյն իսկ աւելի նուաճ: Միջոցորտին ամէնէն փոքրիկ մէկ մասը կը կազմէ:

— Ալեմբլէն՝ Բուդդէ (Budde) այս բնաբանին վրայ ճառախօսութիւն մ'ըրաւ, որուն հետաքրքրութիւնը կը ստիպէ զմեզ համառօտիւ գլխաւոր կէտերն յառաջ բերելու: Այս ճառը սպողու է «Natur» (15 Մայիս, 1898) թերթին մէջ եւ կը խօսի միջիններու վրայ: Եթէ յառաջ բերուած իրողութիւններէն շատերը ծանօթ չըլլային եւ մանաւանդ P. Wasmann Յիսուսեան կարգէն՝ ժամանակին ամէնէն երեւելի միջնաբաններէն մէկը, իւր անձնական քննութիւններով հաստատած չըլլար, դժուարաւ կը հաստատուէին: Ցեաններ այս քաղաքակրթութիւնը:

«Ալեմբլէն տարիներու քննութիւններով հաստատուեցաւ՝ կ'սկի Բուդդէ, որ միջինները բարեկարգ հասարակութիւններ կը կազմեն, հասարակաց բնակարաններ կը շինեն... Պարսպա-

տարիներու առեւ՝ սովի ժամանակներու համար պաշար կը ժողովն. հոգ կը մշակեն եւ քանի մը յատուկ սննդի կը սնեն... Իրենց գետնափոքներու մէջ սունկ կը բուսցընեն... աւրիշ յօգաւոր ճճիներ ու կենդանիներ կ'որսան՝ օրինակի համար ափիւններու (Aphidia) բազմաթիւ տեսակներ, կէս մը ստոնց մեղր ծծեցու, եւ կէս մը իրենց «խոռոչներուն» մէջ իրը ընտանի անասուն պահելու... Ըստ վասմանի՝ այսպիսի ընտանի կենդանիներու տեսակները՝ 1500էն աւելի են... Ահագին կռիւներ կը մղեն միջիններն իրարու դէմ... գերի կը բռնեն եւ: Ասոնց լեզուէ՝ իրենց բողկուէն... Ցեղակից ու միեւնոյն գաղմկաւորութեան անգամները դիմար շատ դիւրաւ կը ծանչնան իրենց՝ «բոյնի հոտովը»... Գարայծներու պէս պահապաններ կը գնեն, որպէս զի վտանգին առջեւն աւառու... Գարաձալ ըստ վասմանի՝ միջիններն ընկերական ծառայութիւններ կը մատուցանեն իրարու... Հիւանդները կը դարմանեն... եւ նաեւ դիմար իրենց թըրով կը — լուսն, որ այս մանր կենդանիներու մեղրատարութեան օրինակն է եւ: Բայց ամէնէն աւելի զարմանալի երեւոյթն է՝ միջիններուն ընտանեանքը, վասման ամանի մը մէջ ապակեայ խողովակի մը միջոցաւ կը կերակրէր՝ «Դեմ»-ի միջին (Formica sanguinea) ըսուած տեսակին մէջ իր «գերի» գտնուած կուրմաձ միջինը (F. rufibarbis), որ դիւրաւ գրգռու եւ շատ կուռասեր միջինն մըն է: Ամէն որ այս միջինն ապակեայ խողովակի մէջ կու գար, մեղրի եւ շաքարի կարները լցնելու... երկուսն առեւնէն ետքը խողովակին վերի բերանը բացաւ վասման, եւ միջինը դուրս ելլելով իւր սովորական կերակուրը կը փնտռէր... որ մը անգի մը ծայրով մեղր մատուցուեցաւ, վախցաւ միջինը, բայց քիչ մը ետքը մտնեցաւ, սկսաւ լցնել, երկրորդ օրը ծկուծի ծայրին վրայ ջուռած մեղրին նոյն դիւրութեամբ մերժեցաւ... եւ այնպէս վարժեցաւ, որ ձեռքին հոտն առնելուն պէս կը վազէր կու գար՝ աներկիւղ... Իրենց կատարի բնաւորութեան հակառակ, միջիններն ալ կ'ընտանեանն»

Իրաւամբ ուրեմն՝ «ամենահին քաղաքակրթութիւն, կ'անուանուի միջիններու կենսաբան: Պարզապէս գիտնական քննութիւններն ու դիւտողութիւնները կը նշանակենք, առանց հետեւութիւններու միտ դնելու, քանի որ այս ամէն գէպքերն ալ «Բնագութ» (instinct) կը մեկնուի: Եղբայ ի՞նչ է այս բնագործ...»

— Տորպէդոն (Torpedo) — հրէի-Բուդդէ 1897ին ճիշդ հարիւր տարի անցաւ՝ այս զարհուրելի զէնքին հնարուելէն ի վեր. 1797ին Ֆուլտոն՝ անգղիական մարտանաւերու պաշարումն ոնչաբանելու համար ծովասու շուռակ մը կազմեց, եւ ամէն տեսակ պայմուցիկ նիւթերով լցուց: Այս նաւակը եթէ տեղ մը զարնուէր,

խկոյն նիւթերը կը պայթէին: Յօրպէ կամ Յօրպեղոյ անունն առնուած է Ռէյ-Յէլ լատիներէն անուէն՝ Torpedo marmorata, վասն զի այս ձուկն ալ՝ եթէ շօշափուի, ելեկտրական հարուած կու տայ: Բայց այս սկզբնական գիւտն այնչափ ազդեցիկ չէր: Ծովու մէջ, ի մասնաւորի նաւահանգիստներու բերանները հաստատուած «անկեր» որ նոյպէս քարեղեղ կ'անուանին, փորձով աւելի լաւ արդիւնք տուին: Այս ականներու ծայրերն ապակիէ ցից խողովակներ կան, որոնք պայթուցիկ նիւթ մը կը պարունակեն, եւ ընդ շօշափուին եւ կամ ցամաքէն ելեկտրական հոսանք արուելով՝ այս խողովակները կը պայթին: Ականներու ձեւը գրեթէ փոխուած չէ, բլբաձայր գնդակի կը նմանի, եւ ծովուն երեսէն 3—4 մետր վար ընդ մէջ կը լողան: Բայց հիմայ գործածուածներն ինքնաշարժ երկայնաձեւ գլաններ են, որ ծովուն տակէն թնդանով պէս կ'արձակուին եւ նաւերու կամ ուրիշ առարկաներու հանդիպելուն պէս՝ ահա գին շառշտամբ կը պայթին. բայց ալ ու ձախ, ջրին տակը կամ ջրոյ վրայ ալ կրնան արձակուիլ այս տորպեդաները: 600 մետր հեռաւորութենէ ալ կրնան արձակուիլ: Բայց սովորական հեռաւորութիւնը 200—300 մետր է: Յօրպեղոն իբր ընդծովեայ նաւակ ելեկտրական մեքենայով մը ինք իրեն ալ կը շարժի, եւ մէկ մանրերկրորդի մէջ 14—16 մետր ճամբայ կ'ընէ: Արդի տորպեդաները անմէջ ծխաբլանի ձեւն ունին: Եթէ մտածենք, թէ մէկ տորպեղոն 13—15.000 ֆրանկ 'արժէ, կրնայ գուշակուիլ թէ ինչ ահագին ծախք կը պատճառէ այս զէնքը տէրութեանց...

— Գիւլիէ գործուող կը խոստանան: Բոլոր աշխարհէն գինեգործութեան զուտ արդիւնքն է 130 միլիոն հեկտոլիտր (հարիւրաւոր), իսկ գարեջուրը կը շնորհի 180 միլ. հեկտոլիտր: 50 միլ. հեկտոլ. աւելի գարեջուր կը խմուի ի Գերմանիա կը խմուի 48 միլ. իսկ Նիգերիա՝ 47 միլ. հեկտոլ. գարեջուր: Միացեալ Նահանգները՝ 37 միլ. Աւստրիա-Հոնգարիա՝ 14 միլ. Գաղղիա՝ 10 միլ. Բելգիա՝ 10 միլ. հեկտոլ.:

ԾԱՂԱՅԱԶԱՂ

ՅԵՂԵՔԵԼՆԵ ՏԵՍՈՒՔԻՆԵ

Կիսմաս, 30 Յուլիս, 1898:

Սպանիա եւ Միացեալ Նահանգք: Այս ամսոյս սկիզբը վճռուեցաւ Սպանիայի վիճակը: Ամսոյս 2ին Սանտ Եագոյի քովերը պատահած կռուի մը մէջ 2—3000 ամերիկացիք ինկան, քայց 3ին արդէն ոչնչացած էր Մէրվէրայի նաւատորմիդը: Ո՛չ թշնամոյն թնդանովներն եւ ոչ բազմութիւնը կրցաւ յաղթել սպանիական զինուոց, այլ ուրիշ անեղ թշնամի մը — քաղցն ու ծաղաւք: Կուրայի ընդհանուր հրամանատարը վերջին անգամ փորձ մ'ըրաւ Սանտ Եագոյի ընակաջ օգնութեան հասնելու՝ կերակուր եւ պաշար ուղարկելով, քայց նաւը գերի բռնուեցաւ, ուստի եւ անօթի մնոնելու վատ մահուանէն աւելի ընտրեց Մէրվէրայ նաւական մակառարմարտի մը մէջ իւր բախտը փորձելը. յանդուգն աներկիւղութեամբ դուրս յարձակեցաւ ծովափորէն՝ ըստ հրամանի Բլանկոյի եւ սպանիական կառավարութեան, եւ յայտնի վտանգին մէջ ոչնչացաւ իւր նաւատորմիդը՝ քաջութեան անունը ժառանգելով նոյն իսկ ամերիկացիներէն: Զօրավար Տորալ իւր 24.000 զինուորներով եւ ընակիչներով անձնատուր եղաւ Եւֆօտէր զօրավարին, խոստում առնելով որ ամերիկացիք փոխադրեն սպանիական զօրքն Եւրոպա: Այլ եւս յոյս չունի Սպանիա թէ Արէս պիտի ժպտի իրեն, եւ ուղղակի դիմած է Մակ Կինլէին՝ հաշտութիւն խնդրելով Դաղդիայի Կամբոն դեսպանի ծնոք: Ամերիկացիք կը քահանջեն Կուրայի կատարեալ ինքնօրէնութիւնն, իսկ իրենց համար Պորթո Ռիկոն եւ Փիլիպպին կողգեաց վրայ ընդարձակ տեղ մը իբր ամենայն կայարան: Յուսանք թէ առանց նորանոր արգելքներու կը վերջանայ այս պատերազմն ալ, որոնք ելքը ծանօթ էր արդէն, եւ հարկ չ'ըլլար ամերիկեան նաւատորմի մը Սպանիա ուղարկուիլ, որ պարզապէս անմտութիւն չ'ըլլար, եւ նորանոր եւրոպական խառնակութիւններ կրնայ ծնանիլ: Եամենայն դէպս Ամերիկա կարծածին պէս դուրսգնի